

ROMA NAPLÓ III.

11.

Az előző naplójegyzet végén Lakatos Menyhért regényéből, a Füstös képekből idéztem egy bekezdést, remélem a kedves olvasó, ha van, azonnal elővette vagy beszerezte a könyvet és kikereste a folytatást. Vagy elolvasta az elejétől a végéig.

Ha azonban nem volt erre módja, idemásolom a következő néhány bekezdést.

Volna azonban előzetesen két megjegyzésem. Lakatos Menyhértről alig találtam képet az internetes keresőn. Sok fórumon búcsúztak tőle, de szinte mindenütt ugyanazt a harminchét évvel ezelőtti portréját láthattam, ami az én 1975-ös kötetem hátsó borítóján is látható. Nem tudom, mit jelent ez, de sajnálom. Jó lett volna búcsúzó arcától is búcsúzni.

Másrészt a cigány irodalom, nem pedig a magyar irodalom klasszikusának nevezem. Ennek a megszorításnak az oka, hogy noha kétségtelenül a magyar nyelvű cigány irodalmi kultúra alapítója, az európai cigány irodalom egyik úttörője a Füstös képekkel, ellenben a regény, mint regény a magyar irodalomban nem teremt új formát, mint minden korszakos mű. Új tárgy, rendkívüli élményanyag, kissé méltatlan megformálásban, mind az egyes mondatok, mind az egész mű szintjén. Ha az új tartalom talált volna magának formát, a Füstös képek lehetett volna egy kései, profán eposz, hiszen a cigányok ideje nem európai óra szerint jár(t). (A cigány festészet remekei mindmáig újra és újra nekiveselkednek a roma mitológia posztmodern rekonstrukciójának.) De szellemi honalapítás így is.

Következzék Lakatos Menyhért önéletrajzi regényéből az idézett epizód folytatása, mi is lett annak a következménye, hogy első osztályosként felvette a földről a tanító úr elhajított csikkét, és tovább szívta.

„Kis pajtásaim felháborodva futottak árulkodni, meg sem várova a szünet végét, hogy tettemért, mint affajta

szentségtörésért, elnyerjem méltó büntetésem. A többszörösen kilátásba helyezett agyonütés legnagyobb ámulatunkra megint elmaradt, pedig már így is idejét múlta. A tanító bácsi csöngetés után csendesen felkuperodott a pad tetejére, engem a nyitott kályhaajtó elé állított, aztán megkínált egy Hunniával. A Hunnia közismerten az olyan erős és bűdös cigaretták közé tartozott, amivel nemcsak patkányt, hanem görényt is lehetett irtani.

Nem akartam kosarat adni, annak ellenére, hogy jól ismertem vízbizorjűelő hatását. Szívtam máskor is Hunniát, ha nem volt jobb dolgom. Passzióval eregettem a füstöt, hol az orromon, hol a szájamon. Néha egy-egy füstkarika szabálytalan körvonalai láttán ellenségeimben is felülkerekedett az elismerés, ujjongva követelték ismétlését.

Amikor elszívtam, átnyújtott egy másikat. Megpróbálkoztam a legszerűsebb kifejezésekkel a tudára adni, hogy gyomrom és fejem miatt arra már csak a következő szünetben vállalkozom. Nem használt. Az égetett végű nádpálcával rám erőltette.

Elszívtam becsületesen. Az én baráti körömben nem számítottam kezdőnek, mégis úgy éreztem, imbolyog velem a padló.

– Ez figyelmeztető – mondta a tanár bácsi –, ha még egyszer cigarettázol, tized szívatok el veled.

Komolyan vettem a figyelmeztetést, több éven át csak az utcán és odahaza mertem dohánnyozni.

Úgy történt, hogy harmadikos koromban új tanító nénit kaptunk, még hozzá nem is akármilyet. Amikor tudomást szerzett egészségtelen életmódomról, néhány helyen beszakította a fejem.

Ezzel a módszerrel apám nem egészen értett egyet. Egyszer és mindenkorra kikérte magának, hogy ő nem tiltja nekem a dohánnyozást, másnak sincs hozzá joga. Lehet, hogy nem éppen ezekkel a szavakkal mondta, de használt. A következő években már senki nem vetette a szememre. Olyan természetesnek tartották, mint azt, hogy Domokos tanító bácsi állandóan részeg.” (Magvető 1975, 38-39. oldal)

A dohányzó elemi iskolás kisfiú, akinek az apja védi meg a jogát arra, hogy cigarettázhasson? Ez azt jelenti, hogy számukra az iskola még nem iskola, mert nem tekintik igazán iskolának. Mert nem értik egészen. Még egy olyan család sem, melyben az anya a gyerek iskoláztatását ösztönözte, vagyis el volt szánva rá, hogy a gyerek nem marad az írástudatlan közösség tagja, hanem a tanultak, az iskolát végzetek idegen világába kerül majd. Mégsem tudták az iskola elemi követelményét elfogadni. (Nemcsak ezt az egyet. Több iskolai követelménnyel szemben is elutasító volt a gyereket iskolába küldő cigány család.) Természetes volt, hogy nem számít, nem tud számítani, mit mond az iskola. A küzdelem, ezt nehéz nem észrevenni, de talán még nehezebb észrevenni, két civilizáció határán folyik. Nem cigányok és magyarok között. (Noha kétségtelen, és súlyos következményekkel is jár, hogy amúgy itt épp cigányok vannak az egyik, és nem cigány magyarok a másik oldalon.) A cigány apa megalkuszik a cigány anyával, és megengedi, hogy a gyereket, minden ésszerű megfontolás ellenére iskolába járassa. De nem fogadja el az iskola törvényeit. Az iskola pedig nem szabhat más törvényeket. Nem mondhatja: gyerekek, máttól kezdve pedig szabad a dohányzás. Akkor már nem iskola többé. (Vagy nem az az iskola, mint ami tőlünk telik.) Miközben a többi falusi iskolásnak az apja, ha nem is feltétlen engedheti meg, hogy a gyerek iskolába járjon (mert meglehet, a gyerek munkájára szükség van, ami a cigány gyerekekre nem áll feltétlenül, neki nem az otthoni munkák miatt van ellenére az iskola, épp ellenkezőleg, neki túl sok kötöttség az iskola, neki az otthoni szabadság hiányzik az iskolában), az azonban magától értetődő, hogy a tanító, az iskola értékrendje annak az egyetemességnek a megtestesülése, melyhez ő maga is tartozik. Az iskola elemi követeléseit saját kultúrájának, civilizációjának elemi törvényei.

A társadalom hierarchikus rendje évszázadokon át megszentelődött rend, melyben az iskola, az írás, a tudás értéke annak is evidens, aki ezekhez az értékekhez nem jut hozzá. A nagy hányadában írástudatlan európai társadalmakat sok évszázadokon keresztül irányította az írás (Írás). És áthatotta mindennapjait. Az általános iskola voltaképp csak ennek az örökségnek az érvényesítése. A közvetítés modern intézménye.

A cigány társadalom azonban ebben a tekintetben nem a modernség felé induló társadalom. Nem az írásra alapozódott kultúra. Az írásnak, az íráshoz kötődő tudásnak nincs becsülete. A tanítónak sincs. A lakókocsikban élő, vándorló nyugati

cigányok berendezkedtek arra, hogy túléljék ezt a nyugati butaságot, hogy annyit bajlódnak a betűvetéssel, de addig is élvezik azt, ami ebből a butaságból számukra élvezhető. (Noha alkalmasint, praktikus megfontolásból alighanem megtanulnak írni olvasni.)

Kelet-Közép-Európában erre nincs esély. Itt a cigányság egy vékony rétege megtalálta a helyét az írás világában. A többség azonban, noha a nyugati minta a túlélésre neki követhetetlen, még nem szánta el magát a civilizációváltásra. Hogy a gyerekeire rákényszeríti az iskola elemi törvényeit. És nem él azzal az új erőfölényével, hogy ma már az iskolára tudja kényszeríteni saját elvesztett civilizációjának, mert hát elveszett, ez közben megtörtént, üres, céltalan, eltorzult törvényeit. Hogy dohányozhasson, házassodhasson, jöhessen-mehessen az a gyerek, lehessen az általános nyomor áldozata és haszonélvezője, ahogy sikerül, ahogy neki tetszik. Ez a civilizációváltás persze nem is egy elszánás függvénye, ez egy példátlanul nehéz történelmi feladat, de a közösségi elszánás azért felmérhetetlenül sokat jelentene. Akkor derülhetne ki például, hogy mi, az írás igájában élők, mit is segíthetnénk nekik abban, hogy ez az önkéntes civilizációs rabság, amire mindannyian nevelődünk, számukra is vállalható legyen. Miközben még cigányok is maradhatnának. Jobban mint ma.

A cigány közösségek súlya sokkal nagyobb már az érintett országokban, semhogy a cigányságnak magától értetődő volna, hogy magával kell elsősorban megvívnia a harcot. Úgy állunk pillanatnyilag, hogy a modern civilizációt, mint valami segílyt, alanyi jogon kellene odaadnunk. Hiszen nekünk van, nekik meg nincs.

Nem sokáig folyhat már ez a jogkövetelő civakodás, ez a fájdalmas játék, ma már magyar falvak tucatjaiban (százaiban?) esély sincs arra, hogy a cigányok a magyarokba kapaszkodhassanak. Mert a magyarok már nincsenek ott. Ezekben a falvakban a vakolattal együtt hullik le, a kertekkel együtt gazosodik el, a padlásokkal együtt üresedik ki, a templomokkal együtt válik hangtalanná az évszázadok civilizációs öröksége. Hiszen itt már a cigányok maguk volnának a megtartók. Ha nem tartják meg, mert nem az övék, mert minek az nekik, valami sötét kor jön.

Elfogadták az iskolában (pontosabban beletörtődtek, belátták, hogy eszköztelenek), hogy a kis Lakatos dohányzik, mert bizonyára egyetlen cigány volt az iskolában, és kísértés sem volt, hogy a dohányzásban követőre talál. Vagy hogy ő,

mint dohányzó, és más iskolai törvényszegésekben is jártas, diákársai iskolai életének új medret nyissan.

A dilemma szinte semmit sem változott azóta. A helyzet azonban sokat változott. Sok iskolában többségbe kerültek a cigány tanulók. A történetben előadott pedagógus eszközök egyikét sem veheti be ma a pedagógus. Az iskola és a tanító evidens feljebbvalósága, melyet, ha nem is tett annak idején magáévá, a cigány ember is respektált. Kényszerítve is volt rá. Ma ebből az iskolai tanári tekintélyből már semmi nincs. Mindezzel szemben az a pozitívum, hogy az iskolát ma már a cigányok többsége nem utasítja el, van már némi tapasztalatuk. Nem jelentéktelen, de mégis nagyon kevés. Nem tagadják eleve az iskolát. De elfogadni sem tudják igazán. És iskolává alakítani a saját otthonukat, hogy ők tanuljanak az iskolától, saját iskolás gyerekeiktől, még cigányul is, és ne az iskola alkalmazkodjék hozzájuk, ez még alighanem nagyon messze van.

A kép a következő címen volt található a napló írása idején: <http://f.freeblog.hu/k/a/p/kaptarlako/files/cigany.jpg> És íme az eredeti képaláírás is a blogból:

Aztán másnap áthajóztunk Badacsonyra, és a borozóson elég vaskos ivásba kezdtünk. Én mondjuk elég visszafogottan, sört ittam egy darabig, mert azért erre a gyógyszerre nagy melegben nem szívesen innék sokat. (Előző este sem ittam a csajokkal pálinkát. Meg hát én már nem iszok meg mindenféle pálinkát. Jószíval csak egyet.) Szó, ami szó, viszonylag hamar énekelni kezdtünk, ám május elsején ezzel nem keltettünk túl nagy feltűnést a borozóson. Mindazonáltal kissé féktelenek voltunk. Volt ott egy öreg cigány egy hegedűvel, egyszer odajött, és nekünk húzta, mi meg nyomtuk neki keményen: „Hogyha nékem sok pénzem lesz, felülök a repülőre ...”

Nézték egy ember arcát, le is fényképezték, de nem látták. Vajon látom-e én magam is, amit nézek, amit megpróbálok megörökíteni?

12.

*„Előfordult olykor,
hogy a népnevelők megpróbálták
munkára serkenteni
a putriovilág lakóit,
de ők se mondták,
hol keressenek munkát,
a cigányok meg nem kérdezték.”*
(Lakatos Menyhért:
A tudós ember c. novellájából)

Nem lehet következmények nélkül nagy cigány regényt írni.

Nem lehetett kevesebb ez a regény, nem bírt kevesebb lenni, mint egy új közösség, egy saját történelem, egy nép öntudatának első lenyomata. Furcsa ez itt, az európai ezredvégen, ahol a népek első gestái, írott szellemi alkotmányai ezer év körüliek. A cigányság tehát új nép a fáradt, törődött nemzetek körében, múltját is most keresgéli, próbálja a történelmi freskót megfesteni, nevét, himnuszát, nyelvét épp csak megtalálta, ha megtalálta, hisz még nem is tud róla, hogy volna neki, s hogy az az övé. Keresi saját arcát, énjét, hogy most akkor lesz-e egy posztmodern cigány köztársaság, állam, kormányzat és hadsereg nélkül, csak egy úti levéllel, határokon át, egy globális nemzet, vagy lesz sok kis töredék autonómia. Acsarkodva a régi módon.

Lakatos Menyhértet úgy búcsúztatták, úgy tették el, ahogy a nagy alapítókat szokták. Csak közben a cigány nép többsége minderről nem tudott semmit, mert még nem vált cigány néppé. És nem vált regényolvasóvá. Mert hát a cigány biblia regény formáját öltötte.

Vissza lehet majd vonni Lakatos Menyhért személyes változatát a cigány egyetemességre, vagy legalábbis a magyar cigány haza megalapítására. Vagy feledtetheti egy másik történet valaki mástól. De addig érvényben van, és forgatni kellene, mit mond, segít-e eligazodni.

Volna egy könyv, egy elbeszélés, amit megvitathatnánk. Amit minden cigány gyereknek ismernie kellene, és minden cigányokkal kapcsolatban keresőnek is olvasnia kellene. A magyaroknak is. Hiszen nekünk írta, cigányoknak és magyaroknak, el nem választva őket, minket, úgy, ahogy ma már talán nem is íródhatna. Ez a könyv a cigány szellemi közösség és a cigány-magyar szóértés egyik ter-

mészetes katalizátora lehetne. (Még mindig inkább a magyarok az olvasói, mint a cigányok. Így aztán nem tudható róla valójában maga, hogy micsoda. Csak találgatok a magam olvasása szerint.)

De persze épp ezért nem is korszerű ez a regény. Nincs benne semmi a ma elvárható antiraszszizmusból. Melynek terepén a mai politikai cigány háború dúl.

Inkább felelősségvállalás van benne, egyszerűen azáltal, hogy egy közösség nem születhet meg saját sorsa, saját bűnei, saját arca vállalása nélkül. Így volt szokás.

Nem fogok bele a regény elemzésébe, mely a tradíciókból maradt zsinegek fojtogatta cigány létforma lírája és szatírája egyszerre. Csak az iskola ügyéről még egy-két szót, melyről egyébként nagyon keveset mond a könyv, és mégis, a könyvben is az iskolán múlik minden.

A *Csandra szekere* című kötet (Szépirodalmi 1981) fülszövegéből idézek: Az író *szülei aggódova fityelték a fiúcska olvasási szenvedélyét, féltették a rá váró jövő bizonytalan kilátásaitól. Az apa – haragudván a könyvekre – dühösen fogadkozott: „Az isten bűnnek ne vegye tettemet, de én addig járatom iskolába, amíg ki nem kúrálják belőle.”* Bármennyire szép mondat ez egy apától, pontosabban, mint apai mondatot, minél szebbnek és féltéssel, szeretettel telibbnek látjuk, jó cigányosnak, büszkének és szabadnak, annál keményebb, annál érdekesebb.

Aligha tud a cigány gyermeket kirekeszteni vágyó parasztyerek vagy tanító riasztóbbat mondani az iskolába vágyó cigánygyerekeknek, mint amit saját apja nagyon mélyről fakadó idegenkedése és indulata. Az iskolából való nagy kiábrándításba még az isten is asszisztenciára, cinkosságra van kényszerítve.

A *Füstös képek* ugyanakkor nem az a könyv és iskolaellenesség, mint azé a szegényparaszté, aki minden garasra ügyelt, és nem is látott a garasainál tovább. És félte az iskolát.

A cigány ember nagyon is tudni vélte, mire való az iskola, és igaza is volt, valóban, az iskola a cigány világ ellensége volt. Semmi nem maradt volna a cigányságból, a nomád, írás nélküli társadalomból, talán annyi, mint a kunokból, ha megadja magát az iskolának, ha nem harcoltak volna az iskola ellen. De megvédték a civilizációjukat. Megvédték a jogukat az iskola nélküli társadalomra.

És most ezt az iskola nélküli, társadalmon kívül rekedt társadalmat kell összehozni az iskolával, hogy ne sülyedjen le a társadalomalatti nyomor világába. Illetve, mivel már nagy hányada lesülly-

lyedt, valahogy az iskola révén valami kapaszkodót kell neki adni a kimenekülésre.

És a cigány ember még mindig bemeleg az iskolába, megvédeni a kisgyermeke jogát a dohányzásra. És azt hisszük, humanisták vagyunk, ha megvárhatunk a jelenettől. Hogy ez épp az a felemelt fej, az az önvédelem, amellyel a cigány harcol az elnyomói ellen. Pedig ezt a két háborút nem kellene összekeverni.

A *Füstös képek* a felelősség könyve is. Nem moralizálva, és nem is politikailag. A lehető legtárgyasabban. Az életek egyenlege sorsuk mérlegén. És úgy látszik, mintha nagyon billegne a nyelv, kinek volna több dolga, felelőssége, ha már változás kell. Ha van cél. Ha az a cél, ha cél az, hogy a cigányok holnap is tudjanak élni a nem cigányok között. Cigányként és nem cigányként is.

Életének 54. évében kedden, a budapesti Péterfy Sándor utcai kórházban elhunyt ifj. Járóka Sándor a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjével kitüntetett prímás, hegedűművész, aki 1995 és 1996 között a 100 Tagú Cigányzenekar művészeti vezetője volt, több mint három és fél éve kómában feküdt.

Kolompár Orbán szerint (PAX Tévé, Menedék, hétfő éjjel) Mária Terézia idején a romák a muzsikus cigányok révén is a megosztás áldozatai. Már az is manipuláció volt. Azt is említette, hogy a roma társadalom többet fejlődött ötven év alatt, mint a magyar ötszáz év alatt.

Talán igazak a tételei. De ha igazak, és valami képp persze igazak, akkor az ellenkezőjük is igaz.

A beilleszkedés Európába nem lehet más, mint megosztás. Európa a megosztások társadalma.

Ebből építkezett. Ez volt a motorja. Az erényei is innen.

Ötszáz évet nem lehet behozni ötven év alatt. Ez még a romáknak sem sikerülhet. Ezt még a romáknak sem volna szabad felróni. Ezt még a romáknak is el kellene fogadni.

13.

Még egyszer Lakatos Menyhértről. A *Romapage* honlapról emeltem ki az alábbi bekezdéseket. Nem is magyarázkodnék túl sokat, miféle ellentét feszíti őket.

Lakatos Menyhértnak szép élete volt, rendes élete volt, bárhogy kerülgetjük. Bármekkora illetlenség, faragatlanság ezt bevallani.

„1954-ben a nagykőrösi népi kollégium általános mérnöki szakán végzett és a szeghalmi járási tanács igazgatási osztályvezetője lett. 1969-től a Magyar Tudományos Akadémia szociológiai kutatócsoportjának cigánológiai munkatársa. 1973-tól szabadfoglalkozású író.”

És az alábbiak pedig csak a kötelező semmit mondják, amivel már tele a fülünk, a szemünk.

„Lakatos Menyhértnek sok „köpést” kellett letörölnie az arcáról, s ez az arc olyan lett, mint a gránit. Kikezdehetetlen. Hosszú volt az út Vésztőtől Budapestig, de eljutott, mert dacolni tudott az idő „szeleivel”. Gerincét nem tudta meghajlítani a zsarnokság, a gőg, a pökhendiség, az önjelölt felsőbbrendűség. Állta a cinizmus pofonjait, mert küldetése volt.”

Nem meglepő ezek után, hogy Lakatos nagy regénye is mesei értelmezést kap, a cigányok a mindennapok hőseivé válnak, holott, ha valamit lenéztek, mint butaságot, épp saját törvényeik nevében, az épp a hősiesség, akár mindennapi, akár az egész világnak szóló változatában. Lakatos nem írhatta volna meg ezt a világot, ha nem fordult volna szembe vele. Még ha a szíve odaát is maradt.

„A Füstös képek ma is aktuális, mert olyan történelmi hitelességgel bír, amely szinte dokumentum hitelességgel tárja elénk a cigányok életét. Elementáris erővel, drámai feszültséggel jeleníti meg a romák mindennapi küzdelmét: az éhséggel, a szegénységgel, a hideggel, az emberi gyűlölettel, még egymás között is, mert az életben maradásért való mindennapi harc a gyűlölet pestisét terjesztette.

Lakatos Menyhért a megalázott cigányemberről írt, akinek mindig van annyi belső tartaléka, amely átsegíti a katasztrófákon és megőrzi tisztességét, amelyet cigány törvények irányítanak. Bizony a cigány embernek is van tisztessége és becsülete, de nem a magyar megfogalmazás, hanem saját törvényei szerint, amely ugyan nem írott, de mégis kérlelhetetlenebb az írotnál is.”

Oláh Ibolya a *Nők Lapja* címlapján. Oláh Ibolya roma származású... Azért mondom ilyen óvatosan, mert nem tudom, cigánynak-romának vallja-e magát, vagy cigány magyarnak, magyar cigánynak... esetleg egyiknek sem, hanem inkább énekesnőnek. Az interjúban, amelyet a *Nők Lapja* címlap-történeteként készített vele Illésné Áncsán Aranka, a Tiszadobi Gyermekotthon igazgatója (ő maga is kint a címlapon!) cigányságáról, élete bármely cigány vonatkozásáról egyetlen szó sem esik. És ez nem

lehet véletlen, hiszen Illésné az ő Ibolyája minden kívánságát lesi, talán azért nem kérdezte erről, mert az énekesnőnek semmi kerek, semmi aktuális mondandója nem volt. (Miközben Illésné küszködik, hogy legalább két oldalon át legyen mit kérdeznie.) Noha Oláh sikerében, mely az énekesnőt egészen a Lánchíd tetejére repítette (ahol tavalyelőtt augusztusban énekelt a *Hazám* című dalt), cigány származása egészen természetes szerepet játszik, méghozzá kétségtelenül pozitív szerepet. És karrierje ível, két sikeres lemez, az idén nyáron egyszerre dolgozott egy musical és egy film főszerepén, utóbbi melleleg nagyjából mintha éppen róla szólna (még akkor is, ha természetesen minden hasonlóság csak a véletlen műve).

Vagy azért nem kérdezte cigány ügyekről, mert éppen nagyon is lenne mondandója? És nehogy már beszélni kezdjen, hiszen dühös személy, könnyen haragszik, bárkire, az egész világra, csak az meg Illésnének volna követhetetlen, szép gyermekotthoni választékhoz nem illő, ami e tárgyban az egykori gondozottja fejében foroghat.

Illésné az ő kedves Ibolyáját folyamatosan egy kislány-émlékkönyv színvonalára és rózsás borítói közé szorítaná, hogy ebbe a *Nők Lapja* belement, alighanem ez is Oláh Ibolya cigányságának szólt, hogy neki többet szabad, tarthat maga mellett egy fodros anyácskát is. Anyácska gyermekded interjúja maga is sajátos kincs.

Persze az is lehet, kicsit restek voltak a szerkesztő asszonyok, és lábón megvették Illésné ajánlatát az általa készítendő remek beszélgetésre, hisz neki az Ibolya ügyis oly kitárulkozó. És csak neki. Ez tehát kivételes lehetőség, hiszen amúgy meg, mint a süni, csak szúr. (És ő már könyvet is írt édes védecéről. Noha a legrosszabb könyvet, amit csak el lehet képzelni, az elhallgatások könyvét, melyet aztán végül ajándékként osztogattak nevelőintézeteknek.)

Annyira élettelen beszélgetést kreált Illésné, mintha csak kitalálta volna azt, hogy ő ismeri Oláh Ibolyát.

Gondolom, folyt a normális emberi párbeszéd az autóban, Pesttől Tiszadob felé, meglehet egy jó nevelő és egy hálás növendéke között, aztán Illésné otthon leült a gép elé, írósnővé vált, Nevelő Jolánkává, és megköltötte, amit megköltendőnek gondolt. (Ami persze egyezhet akár a valódi beszélgetéssel is, de erre gondolni sem merek. Hogy a riportert azonos volna a nevelővel.)

Nem is nagyon bírta a fontos gondolatokat Ibolyára bízni, így azok tőle hangzanak el: *„Rendesek voltak a fővárosi gyermekvédelmi szakszolgálatnál, meg-*

engedték, hogy ott aludj az otthonukban. Pedig a filmek milyen helyes kis lakásokat néztek ki neked! Molnár Laci bácsi viszont tökéletesen megértette, hogy te egy gyermekoththonban érzed magad biztonságban, és jó, ha van kihez szólni munka után.”

Elképzelem, amint Oláh Ibolya megérkezik este fáradtan az Alföldibe, és az átmeneti otthon gyerekei, akik arra várnak, heteken, hónapokon át, hogy eldőljön a sorsuk, hova helyezik majd el őket, csendre vannak intve, mert az Ibolya jön, és nem szabad őt zavarni. Nem mászkálhatnak a folyosón, a paplan alatt meg arról ábrándoznak, hogy talán mégis hazamehetnének valahogy valahová. Oláh Ibolya meg arra riad álmából, hogy ismét intézetbe zárták, és tényleg ott a rács az ablakon, és kell néhány pillanat, mire feleszmél, hogy ő itt már csak kedves, nagyra becsült vendég. (De persze sokkal valószínűbb, hogy különbejáratú vendégszobát kapott, ahol rács sincs, csak egy kis ridegség. És a portás autogramot kért tőle.)

Illésné feltételezésével szemben, hogy a gyermekoththon a biztonság, Oláh a következőket mondja, magának Illésnének, aki meg mintha nem hallaná, pedig még le is írta:

„A csoda kis autóról már lemondtam – tudod, meg vagyok örülve egy Mini Cooperért –, sokba kerül, és most másra kell a pénz. Szeretném, ha lenne egy olyan kis lakás, ahol otthon érzem magam, ami a sajátom.”

„Gyermekkoromban egyik otthonból vitték a másikba. Soha nem éreztem magam biztonságban. Több mint tíz helyen éltem tizennyolc éves koromig.”

„Sok jó ember van körülöttem. Én viszont időnként elég magamnak való vagyok.”

Az otthontalanság, a szeretetlenség és a szeretetlenség negatív biztonsága: ezt a kellemes közérzetet idézhette fel Oláh Ibolyában a gyermekoththoni vendégeskedés. Valószínűleg a legfájdalmasabb, a legkínzóbb emberi érzések egyikét. Ennyire empátikus volt anyácska, tudta a titkot.

Remélhetőleg a többi növendékének azért nem árulja el.

De miért bajlódok egy rossz interjúval, miért zavar, hogy a szép fotó kedvéért anyácska leengedte a haját, mint fiatal lány korában? (És úgy is néz ki, fiatalabbnak, mint Oláh Ibolya, aki ezzel a szem vonaláig érő frufruval olyan, mintha sisakot hordana, melyet soha többé nem tehet le, amíg csak el nem múlik róla a gonosz varázslat.)

Azért, mert Oláh Ibolya lehetne a cigány gyerekek hőse, de a cigány gyerekek hőse nem ő, hanem

a Bódi Guszti. Ahogy a Hétes-telepi cigány kislány mondja, ugyanebben a Nők Lapja számban, a Bódis Kriszta ózdi cigánymentő programjára érkezett újságíróként, Fejős Évának, aki, azt írja felvezetésül: *„úgy érzi az ember, hogy hirtelen a magyar vidékről egy dél-amerikai nyomornegyedbe csöppent”*. Pedig Budán is fellelheti Dél-Amerikát, ha nem a megszokott helyen száll ki az autóból, vagy csak benéz egy bokor alá, ezért kár volt annyit utaznia. (De persze fellelhetné a saját szívében is, leghamarabb, ha tudna odahallgatni.)

Tudnivaló, hogy anyácska manapság Oláh Ibolya menedzsere is. Ha nem is hivatalosan, szerződéssel, hanem nyilván szeretet alapon. Talán együtt sütötték ki, hogy az énekesnő honlapja olyan legyen, hogy rajongói, akik alighanem többségükben nem cigányok, vagy nem akarnak cigányok lenni, ne akadjanak el egy cigány élet buktatóin. Legyen Oláh Ibolya éppolyan szépen éneklő kis majom, mint bárki a magyar ugaron.

Nem tudom, miért nem lehetett vállalni fájdalommal, daccal, keserűséggel teli hangját, sorsát, amellyel meghódította az országot. Furcsa, hogy olyan akar lenni, amilyen soha nem lehet, egy menő hang, egy menő csaj, és rejti azt, ami az ereje, erénye volna, a nőt, az embert, az elhagyott cigánylányt, akit (talán) megmentett a hangja.

14.

Írom ezt a naplót, de nem merem megmutatni senkinek, a Heti Ökopol alternatív nyilvánossága jó titkos hely. Pedig mindenkinek írom, és azt szeretném, ha nagyon sok olvasó ragadna itt ennél a honlapnál.

Minden mondattól félek, mit ér, és nem tudom, lehet-e efféle riadtságban, riadtságból fakadó suta lendülettel bármire jutni.

Arra törekednék, hogy valahogy kijussunk ebből az értelmezői dzsungelből, melyben tévelygünk már évtizedek óta. De talán évszázadokat is mondhatnék. A cigány, aki itt él velünk, és már jórészt mi magunk vagyunk, valahogy mégis megfoghatatlan, valahogy sosem az, akinek mondják, sosem az, akinek látszik, akinek látni véljük. De még az sem, akinek mondja magát, mert azt is nekünk mondja, és sejtethető, magának nem ugyanazt mondaná, de mintha magát meg nem is szólítaná meg. A hozánk fűződő viszonyaiban szorong, feszeng.

De egyáltalán nem tudom, nem kis csemetéket ültet-e az őserdőben?

Tudom, mennyire nem vagyok képes az írni, amit valójában szeretnék. Hiszen csak azt írhatom, ami

utánam jön, fülön csíp, rám csimpaszkodik, mert én nem bírok utána járni semminek.

De még utána olvasni, utána hallgatni is alig.

Írtam Oláh Ibolyáról. Mert rám mosolygott a vonaton a Nők Lapja címlapjáról, és otthon csak egy szavamba került, hogy a lap az asztalomon legyen. De eltelt vagy három hét, míg erre a kérésre összegyűjtöttem a kellő erőt. (Képzeltetni, milyen töltöttségűek lehetnek a lelki akkumulátoraim.)

De például nem tudtam fölteni írás közben Oláh Ibolya lemezeit, hogy hallgassam őt, hátha közbeszól, és megérteti végre oktondi fejemmel, miért jó neki anyácskája úgy, ahogy vagy. És sok kérdést nem tettem föl neki és magamnak sem, mely válaszra vár.

Ahogy Bódis Krisztát sem tudtam megnézni az ózdi cigány gyerekek közt, pedig talán beleszerettem volna a módszerébe, és buzgó propagátora volnék, ehelyett csak a róla szóló tudósításon élcelődhettem. Hiszen a *Kemény vaj*at bármennyire nem szeretem, mint regényt, mint egy tisztázatlan, strukturálatlan élmény regényesítését, ideológiai konstrukcióba illesztését, a „telepi hang” a könyvben mégis hihetetlenül pontos. És hátha igaz ez a módszerre is, s csak messziről látszik olyan kékharisnyásnak.

Voltam bent az Alföldiben, a budapesti TEGYESZ-nél, egy elhelyezési tárgyaláson, egy majdnem nagykorú fiút akart elnyelni a rendszer, csak azért, mert a beteg anya ellen nincs orvosság, nincs védelem, pláne, ha a bekötözött szemű Justica nem látja, hogy a mérleg hamis. (Meg el is van repedve, meg már rég nem is az van a kezébe, hanem egy vécépumpa.) Az asszony volt férje, lánya, fia egyaránt összetörve, némaságba fagyva, az elszabadult, kötelékét vesztett anyai aggodalom hihetetlen energiája, gáttalan féltése mindent tarol. Ide azonban nem jött el. Nem láthattam. De láttam őt zsákmányai arcán. Már nem kellett ide jönnie, mindannyian az ő ketrecében vergődünk. A fiú nagylelkűségünk révén megúsza a gondozásba vételt. Nem drogozik, meg strukturalt lesz a szabaddíó eltöltésének a módja, meg egy késése se merjen lenni az iskolából, és járjon be pingpongozni a gondozóba, ilyesmi volt a feltétel, úgy terveződött, hogy lesz vagy tizenhét pont, amivel gúzsba kötjük. De csak tíz lett.

Aztán egyezkedtem a portással, hogy legyen szigorúbb az apával. Ez már egy másik apa, az iméntivel párhuzamos cigány történetben. Itt az apa anyának képzei magát, minden határon túl, a gyermeke állami gondozásba kimentve óvó-féltő karjai közül, a jog a mi oldalunkon áll, az apá-

nak nincs joga a kisfiát várni a buszmegállóban, és nincs joga az intézet területén együtt töltött két (többnyire vidám és tébolyult) óra után kikísérni oda, de engedékenyek voltunk, emberségesek, mint ítéletvégrehajtók, hogy azért nekünk is van szívünk, legutóbb azonban szörnyű utcai vircsaft lett a kísérésből, mivel a nagymama nem hozott a pörköltből a gyermeknek. (Aki különben az eszelős etetéstől, távetetéstől egyre soványabb.)

Meg kellett volna kérdeznem a portástól, el is terveztem, hogy meglepem magamat és az olvasót is egy efféle kis szenzációval, mit hallott Oláh Ibolya vendégeskedéséről, hisz legalább a Nők Lapjából biztosan értesült róla, de az is lehet, hogy éjjel épp ő engedte be a művésznőt, és akkor titkok tudója is lehet, egy-két pillanatra a közelében volt, szót is válthattak akár, láthatta civil arcát.

De aztán elfelejtettem kérdezni.

De itt mégis csak arról van szó, hogy talán tévedek. Mert nem járok a dolgok végére. De miről van szó akkor, ha hallgatok, mert nincs alkalmam megszólalni sem. Száz újságcikk, tanulmány a polcomon, száz elmosódó tudósítás: mind egy-egy megoldatlan mondat, egy-egy helyzet tisztázhatatlansága. Egy-egy fájdalmas konfliktus, seb szózása, paprikázása: egy kényszeres beszédmód termékei. A cigányvédő szemüveg félsötéte. Melyben mindenki maga magának is gyanús.

Hihetetlenül sokba kerül, pénzbe, vérbe, sírásba, időbe, fájdalomba, pusztulásba, hogy nem értjük egymást.

A cigány ügy ott tart, hogy neve sincs. Az emberek többségéhez annyi jutott el az elmúlt évtizedekben, átszivároga azokon a filtereken, melyek minden értelmet kiszűrnek, hogy cigányozni nem illendő, és a cigány szót nehezen veszik a szájukra, bizalmatlanok lettek ezzel a szóval, mintha besúgná, elárulná, kibeszelné őket. II. József „új parasztja” és a politikai korrektség „romája” mintha egy időben és egymással kissé keveredve érte volna el a magyar lakosságot, időseket és fiatalokat egyaránt, és csak viccelődve tudják már megnevezni cigány honfitársaikat, a barna képűeket, a cigókat, noha ez a viccelődés valójában búbanatos kényszeredtség.

A diákjaim elborzadtak, amikor egyik társukat cigánynak mondtam, származása azonosítása végett (hogy véget vessék az idétlen célozgatásoknak), hogy ezt azért nem kellett volna. És persze nem tudják, hogy valójában mit is nem kellett volna és miért. De nekik valahogy ez a cigány szó olyan súlyos.

Olyan ciki. Vad, nyers indulattal telített szó. Direkt lealázásnak érződik valahogyan. Egy lerántott nadrágnak. Egy telebrunyált vizespohárnak.

Egy kisvárosban élek, ahol van cigány ügy: csendes, majdnem illedelmes ütközetek zajlanak. A cigány gyerekek jelentős része a „kisegítőben”, együtt vonulnak át reggel a városon a teleptől az iskoláig, délután meg vissza. A kisváros valaha első iskolájában a hírek szerint az első osztály immár épp csak nem tiszta cigány osztály lett. Ahogy ezt néhány évvel ezelőtt már jelezték a tanárok. Évtizedekig folyt a küzdelem, hogy sikerül-e a cigány gyerekeket az iskolában a nem cigány gyerekekkel együtt nevelni, anélkül, hogy a többiek (szülei) ez hátrányként szenvednék el, hátrányként élnék meg. Most úgy látszik, eldőlt a küzdelem, bár valójában lehetett előre tudni, félni, hogy alighanem így lesz. Minden nagy állami tervtől, reformtól csak a tehetetlenség és a tanácstalanság hízott. Mivel van módja más iskolába járatni a gyereket azoknak a szülőknek, akik ennek az iskolának a körzetébe tartoznának, ezt az utat választották. Lehetett volna tenni, hogy ne így legyen. De nem lehet úgy tenni, mint hogyha nem így volna, mintha csak a rosszakarat áskálódna itt.

A történelem, ha nem tudunk dönteni időben és jól, átszalad rajtunk.

A hozzáad nem értő kormányzat pedig fogja a pálcát, és fenyegetőzik. Pálcázza a megtörténteiket, mert nem érti a változásokat. A szekér elé lök bennünket. Ki fogja majd osztani a cigány gyerekeket az iskolák közt, mint valami penitenciát. Maga indítja meg, kényszeríti majd ki a háborút a megbékélés jegyében.

De nem tudom mindezt rendesen elmesélni, mert a cigánytelepre be sem mehetek. Azok az utcák számomra már zárva vannak. Az efféle szemüveges parasztnak, szóval zsidónak, mint én is volnék, a telep zárt terület. Azok az utcák, melyek a telepen átvezetnek, a telepen már nem utcák. Ott már nem járókelő vagyok, hanem betolakodó. Hátsértő. Nincs kint tábla, de azonnal figyelmeztetnének, ha a tiltott városba lépnek. Holott nap mint nap oda kellene járnom, hogy segítsék, lássak, kapcsolatokat teremtsék.

Tizenöt évvel ezelőtt még tehettem volna, ma meg már meg sem kísérelhetem.

Korniss Péter képet készített a Honvéd Táncegyüttes: Feketeügyöngyök című előadásáról. A minap beszélt arról a rádióban, hogy amikor a hetvenes években az ingázókról készített képsorozatot, he-

tekig kísérgette őket, míg végül megtalálta a hősét, egy vidéki férfit, aki otthon templomba járt kihúzott derékkal, kis szőlője volt, kertje, saját rejtőzködő privát élete, méltósága, helyi közössége, ez óvta meg annak a hatásától, amit a városban átélt. Mert amikor a fővárosban leszállt a vonatról, akkor már csak emberizik volt, egy zúzódó semmi.

Nem vettük észre, nem értettük meg, nem vettük komolyan, noha Tar Sándortól tudtunk róla, hogy a városokba járó cigányok ezreire másként hatott az ingázás. Védtelenek voltak. Mint az indiánok a fehérek betegségeivel szemben. Egyszerűen gyilkolta őket a város. Hiszen nekik falujuk sem volt, meg más egyebük sem, mely óvta, kárpótolta volna őket. Közösségeik szétfoszlottak a városi levegőben. Szétfoszlottak a civilizációs sokktól.

15.

Szabó Gyula A sátn labdái első kötetében (Kritérium Bukarest, 1978.) Szalárdy János: *Siralmas magyar krónikájából* idéz. (Ezt a könyvet forgatom már vagy húsz éve, de csak mára jutottam el oda, hogy olvasom is.)

„És hogy a mi mind cigánynak, görögnek, zsidónak s akármely pogánynak is megengedett volt, s a mi, úgymint a levélküldözés, még nyilvánvaló ellenség között is tilalmas nem volna... hogy az fejedelemre nézve az ország előtt halálnál nagyobb véteknél állítottatott volna, igen nagyon fájjalja vala.” (354. old.)

Mármint fájjalja II. Rákóczi György erdélyi fejedelem, hogy a török által a helyére jelölt, és az országgyűlés által, ha félszívvel is, de megválasztott másik fejedelem, Barcsai Ákos 1659-ben miként fenyegeti azokat, akik az ő leveleit átvenni, olvasni, továbbadni merik.

Azt gondoltam először, hogy lám, a cigányok milyen jó társaságban vannak, hiszen azon népek sorát kezdik, kik idegenek ugyan kultúrájuk, vallásuk szerint, de elfogadott és tisztességgel kezelt, becsben tartott szereplői a mindennapi életnek a korabeli maradék Magyarországon.

Ugyanakkor, kiemelve a mondatot a könyvből, és újraolvasva, mérlegelve, már mást jelent. A cigányok előre sorolása éppen nem a cigányok nagyrabecsülését jelenti az utána következők révén, épp ellenkezőleg, ez az előresorolás azt teszi közössé a három népnél, ami a cigány előrevetése révén a kortárs számára magától értetődő lehetett, a cigány egyfajta negatív előjegyzés így, az idegenek kottáján, mely az ellenséggel, a pogánnyal lesz valóban teljes.

Vagyis a cigánnyal épp az van kiemelve, ami görögöt vagy zsidót mondván nem volna elég elide-

genítő, meghökkentő, hogy még nekik is szabad a levélküldözgetés.

Másfelől pedig a három népnév ábécés sorrendben van. Lehet, hogy ez döntötte el a sorrendet, és nem más. De ha a cigányok valóban a nagy távolság mértéke kedvéért, a felsorolás negatív átízézésre kedvéért kerültek is a felsoroltak közé, az, hogy odakerülhettek, akárhogy is, ez az otlét csak egyfajta rang. Abban a pozitív értelemben, hogy a cigány nép is egy az itt élő népek közül. Mondva van, sorolva van. És nem valami más. És nem semmi sem.

Különösen ahhoz képest ér ez sokat, hogy például a megyéket bemutató szocialista könyvsorozat Baranya megyei 174 oldalas kötetében 1982-ben a cigány szó nincs leírva. Sem mint népnév, és természetesen még kevésbé valamely szólás eleme. Baranyában tehát, a Kossuth Kiadó kötete szerint a cigány olyasmis lehet, amiről az ember nem beszél, ha bemutatja a megye népségét, nemzetiségeit, kultúráját.

Mindazonáltal persze ez a Rákóczi (de a legkevésbé sem II. Rákóczi Ferences) mondat azért olyan fájdalmas, mert a fejedelem joggal veszi zokon a levelezése akadályozását, épp csak az nem számít neki, hogy ez a tilalom amúgy a balul sikerült lengyel hadjárata miatt letaposott, összetört, kirabolt Erdély maradványainak a védelmére szolgálna, hiszen neki további ötletei vannak arra, és ezt népszerűsíti leveleiben, hogyan lehetne Erdélyt még tovább nyúztatni a törökkel: dacol vele, ragaszkodva a fejedelmi székhez, tettezte azt, mintha az ragaszkodna annyira hozzá. Túl van már a történet a hatalmas sarcon, az enyedi három szűzön, akit a tatár vezérnek kellett ajándékozni, mint a mesében, hogy megkímélje a várost, ez valahogy még a levágott ezreknél is jobban hat rám, de még előtte vagyunk a török vezér kitömött magyar fejekből készített sok szekérrakományi ajándékának Sztambulba. Rákóczi Erdély fejedelmeként pusztítja mindazt, a megtartás jegyében, amit Bethlen Gábor épített, majd apja, I. Rákóczi György is óvott és gyarapított.

Rákóczi a magyar-magyar méltánytalanságot hánytorgatja fel, hogy még idegennel vagy elenséggel sem bánunk úgy, mint egymással, és ahogy hallgatom az október hatodikai magyarokat 2007-ben, megriaszt, be sok terem ma is ebből a panaszkodós fajtából, akik valójában mind csak a maguk kis fejedelmi székét szorongatják, és ebben szeretnének végre már egyetértést.

Ebben a széthúzásban persze a magyar cigányok is bajnokok, de a magyar zsidók sem marad-

nak el tőlük sokkal, volt kitől tanulniuk, és látnánk is, ha nem volnánk vakok.

De éppen hogy vakok vagyunk, mondjuk dühösen ezeket a semmit jelentő mondatokat, II. Rákóczi György nyomdokain, hogy még azok is jobban kijönnek egymással, mármint a cigányok és a zsidók, mint mi, aztán egyszer csak gyanús lesz a cigány és a zsidó, akit az imént szóba hoztunk, és épp emiatt. Magunk avatjuk őket gyanússá, mert nem látunk az orrunkig.

Egy másik megjegyzés, Szalárdy tollából ismét: „az egész török nemzetiség, hatalmas császár, minden vezérek cigányok, ebek legyenek, ha kívánnák vagy elvennék.” (376. old.) Már tudniillik Barcsaiéktól a hűségükért nekik ígért Nagyváradot. Ali, jenei (borosjenői) pasa fogadkozik így.

Aztán még egy utalás, ez Bethlen Miklós emlékiratából való, aki Szeben ostromát (1659 telén, a várvédő: Barcsai fejedelem, az ostromló: Rákóczi fejedelem) a városban átélve a lovak sanyarú sorsáról tudósít, hogy nagyon szűkösön vannak, alig van számukra táplálék, „a mieink ugyan nem, de másoké egymás farkát, serényét is elrágták s megették” És ezt a drámai jelenetet toldja meg: „A cigányt láttam a kutyahúst megenni” (402. old.)

Cigánynak lenni tehát ez idő tájt, kétszázötven éve, már kutyasors. Török, magyar, egymást gyilkolva, egymást a másik hitéért hitetlennek, pogánynak tartva, melynél súlyosabbat nehéz a korban mondani, a cigány megítélésében azonosan vélekedik. (Vagy legalábbis Szalárdy efféle közösséget törökök magyarok és a cigányok közt aggály nélkül feltételez.) És ez a cigánysors, mely az ebeké, az emberi közösségeken kívüli embereké, a szolgálatra bírt, de oktalan vadaké, az ostromlott Szebenben éppenséggel szó szerinti, ahol is az ebek sorsán levő cigányoknak csak kutyahús jut az ostrom túlélésére. Noha nem lehet kétséges, a vár népéhez tartoznak. Hogyan kerülhettek volna másként szóba? Részesei voltak Szeben védelmének, miközben arról talán maguk se tudhattak túl sokat. (Ahogy azt sem tudták, hogy az általuk kevert beton a szocializmus alapja volt, a malter pedig az új társadalom falait tartotta, nekik ez még mindig a kutyasors.)

Hadakkal járnak, ostromlottakat szolgálnak, de hűségüket nem kívánja senki, s persze maguk sem ajánlgatják, nem úgy, mint más hűtlenek. Őket magukhoz sem köti hűség, kívül esnek a renden, rendeken, egyházakon: embereket, közösségeket láncokkal összekötő, megtartó, béklyózó civilizáción. Így lehetnek, érthetően, noha meg nem érdemelten a hűtlenség jelképei:

„Az szent Istenért kérek – írja a borosjenői Teleki János özvegye fiának, a II. Rákóczi György mellett kitartó Teleki Mihálynak, aki ifjú felesége koporsóját kíséri, miután két évvel korábban eltemethette jegyesét, s most hűségét is felesége mellé temetheti, hiszen fejedelme is halott –, *hogyha RácZ János, az kapitány, hűtlevelet küld is, de ne higgy az ő cigánásgoknak, Várad felé ne menj, mert bizony el kell az életednek fogynia...*” (426. old.)

Sólyom László a Rom Som alapítóány tomori tanodájában járt Észak-Magyarországi körútja során, ahol nyilatkozott is a csereháti szegény falvak és cigány gyerekek támogatásának szükségességéről. Nem találtam sehol, hogy mit is mondott pontosan. Furcsa. Mindegy, a köztársasági elnök felkereste a szegény cigányokat, hogy szolidaritásáról, segítő-készségéről biztosítsa őket, s hazáját figyelmeztesse kötelességére az elesettek iránt.

